УДК 338.48:379.82
JEL classification: Z32, R11
https://doi.org/10.31891/dsim-2026-16(50)

ЕКСКУРСІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ

ЛЮБЧЕНКО Валентина
кандидат історичних наук,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної сфери
Державний університет «Житомирська політехніка»
https://orcid.org/0009-0009-7709-3819
e-mail: ktgrs_lvv@ztu.edu.ua

У статті досліджено екскурсійний потенціал Житомирської області, особливості сучасного залучення його ресурсів до екскурсійної діяльності та перспективи подальшого використання. Метою дослідження є систематизація туристичних ресурсів регіону, аналіз їх представленості в екскурсійних пропозиціях та визначення можливостей розширення екскурсійної діяльності. Розглянуто природні, історико-культурні та інші складові ресурсної бази області, що формують передумови для організації пізнавальних, тематичних і комплексних екскурсій. Запропоновано класифікацію ресурсів за домінуючим характером екскурсійної цінності, відповідно до якої виокремлено історико-архітектурні, музейні, сакральні, етнографічні та культурно-побутові, індустріальні, природні, історико-меморіальні й гастрономічні ресурси. Такий підхід дає змогу систематизувати різнотипні об'єкти з урахуванням їх основного пізнавального та екскурсійного значення.

Проаналізовано відкриті екскурсійні пропозиції чотирьох туристичних підприємств, що працюють на ринку Житомирської області, зокрема тематичну спрямованість маршрутів і представленість у них окремих груп ресурсів. Виявлено нерівномірність сучасного залучення ресурсів до екскурсійної діяльності: найбільш системно використовуються історико-архітектурні, сакральні, природні та музейні ресурси, які становлять основу наявної екскурсійної пропозиції регіону. Водночас етнографічні, індустріальні, історико-меморіальні та гастрономічні ресурси представлені менш системно, а окремі об'єкти цих груп залишаються поза межами організованих екскурсійних маршрутів.

Обґрунтовано, що недостатнє сучасне використання окремих ресурсів не свідчить про відсутність перспектив їх залучення. Визначено можливості розширення екскурсійної пропозиції Житомирської області шляхом інтеграції недостатньо представлених об'єктів до тематичних і комплексних маршрутів. Практичне значення результатів полягає в можливості використання систематизованої інформації про ресурси регіону під час розроблення нових екскурсійних продуктів.

Ключові слова: Житомирська область, туризм, екскурсійний потенціал, екскурсія, туристичні ресурси.

EXCURSION POTENTIAL OF THE ZHYTOMYR REGION: CURRENT STATUS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

LIUBCHENKO Valentyna
Zhytomyr Polytechnic State University

This article examines the excursion potential of the Zhytomyr region, the current utilization of its resources for excursion activities, and the prospects for their further use. The aim of the study is to systematize the region's tourist resources, analyze their representation in excursion programs, and identify opportunities for expanding excursion activities. The article examines the natural, historical, cultural, and other components of the region's resource base that provide the basis for organizing educational, themed, and comprehensive guided tours. A classification of resources based on the predominant nature of their tour value is proposed, according to which historical and architectural, museum, sacred, ethnographic and cultural-lifestyle, industrial, natural, historical-memorial and gastronomic resources are identified. This approach makes it possible to systematize different types of sites, taking into account their primary educational and touristic significance.

This study analyses the publicly available excursion programs offered by four tourism enterprises operating in the Zhytomyr region, focusing in particular on the thematic focus of the itineraries and the representation of specific resource groups within them. The analysis revealed an uneven distribution of resources in current guided tour activities: historical and architectural, religious, natural, and museum resources are utilized most systematically, forming the basis of the region's existing guided tour offerings. At the same time, ethnographic, industrial, historical-memorial and gastronomic resources are represented less systematically, and individual sites within these groups remain outside the scope of organized tour routes.

It has been demonstrated that the current underutilization of certain resources does not indicate a lack of potential for their future integration. Opportunities have been identified to expand the range of sightseeing options in the Zhytomyr region by integrating underrepresented sites into thematic and comprehensive itineraries. The practical significance of the findings lies in the potential to utilize systematized information on the region's resources to develop new sightseeing products.

Keywords: Zhytomyr region, tourism, excursion potential, excursion, tourism resources.

Стаття надійшла до редакції / Received 17.10.2026
Прийнята до друку / Accepted 12.11.2026
Опубліковано / Published 26.11.2026

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons CC-BY 4.0

© ЛЮБЧЕНКО Валентина

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Туризм є одним із вагомих чинників економічного та культурного розвитку територій, який значною мірою залежить від різноманітності локальних ресурсів, їх збереження та ефективного використання. Важливого значення при цьому набуває не лише виявлення та систематизація туристичних ресурсів окремих регіонів, а й визначення їх екскурсійної цінності та можливості подальшого залучення.

Житомирська область характеризується значним природним та історико-культурним потенціалом, який формує широкі можливості для розвитку екскурсійної діяльності. Водночас наявність значної кількості туристично привабливих об'єктів не забезпечує їх повноцінного залучення до екскурсійної діяльності та туристичних маршрутів регіону. Це зумовлює необхідність систематизації наявних екскурсійних ресурсів та перспективності їх використання.

Важливою складовою ресурсного потенціалу Житомирської області є природно-рекреаційні ресурси. Станом на 1 січня 2025 року природно-заповідний фонд Житомирської області представлений 221 територією та об'єктом природно-заповідного фонду загальною площею 136,58 тис. га. Із них 20 об'єктів загальнодержавного значення займають площу 57,94 тис. га, а 201 об'єкт місцевого значення – 78,64 тис. га [3/1]. Така різноманітність природних територій та об'єктів створює значні можливості для організації природничих, пізнавальних і краєзнавчих екскурсій.

Не менш вагомою складовою туристичного потенціалу Житомирської області є культурна спадщина Житомирської області. На території регіону налічується 3408 пам'яток культурної спадщини, зокрема 26 пам'яток культурної спадщини національного значення Житомирської області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, та 191 пам'ятка місцевого значення [11/2]. Важливим ресурсом для формування екскурсійних продуктів є також нематеріальна культурна спадщина регіону. До Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України включено, зокрема, традицію бортництва та традицію приготування обрядової страви «крупки» с. Мостове Андрушівської громади [36, с. 380/3].

Проте кількісна наявність туристичних ресурсів не означає екскурсійного використання, для якого важливі можливості показу, пізнавальна інтерпретація, доступність та організація відвідування. Таким чином, актуальним науковим і практичним завданням є систематизація ресурсів Житомирської області, дослідження їх представленості в наявних туристичних пропозиціях та визначення перспектив залучення до тематичних і комплексних маршрутів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Туристичний та екскурсійний потенціал Житомирської області вже тривалий час є предметом наукових досліджень, які охоплюють як питання туристичного потенціалу регіону, так і окремі напрями його використання. Умовно їх можна згрупувати за тематичною спрямованістю та дослідницькими підходами.

Першу групу становлять праці інвентаризаційного й описового характеру, спрямовані на виявлення та характеристику ресурсної бази області. Зокрема, І. Волошин (2012) здійснив інвентаризацію туристично-рекреаційних об'єктів Житомирщини та наголосив на необхідності їх обліку й систематизації [10/4]. В. Камінецький (2018) розглянув ресурсні передумови розвитку туризму області [12/5]. П. Кучер, І. Волошин та А. Кухтій (2018) зосередили увагу на природних туристичних об'єктах, здійснивши інвентаризацію понад 60 таких об'єктів та відобразивши їх геопросторове поширення на картосхемі [13/6]. С. Тищенко (2020) дослідила сучасний стан туристичної галузі Житомирщини, зокрема діяльність суб'єктів туристичного ринку та перспективи її розвитку [15/7]. Зазначені праці формують інформаційну основу для вивчення туристичних ресурсів регіону, проте відрізняються за об'єктами дослідження та масштабом охоплення: від окремих груп ресурсів до загальної характеристики туристичної галузі.

Другий напрям представлений дослідженнями окремих тематичних складових туризму та можливостей їх практичного використання. В. Тарасова та І. Ковалевська (2020) розглянули стан і перспективи екологічного туризму Житомирщини [14/8]. О. Роїк та М. Дорожинська (2024) дослідили вплив культурно-спортивних заходів на розвиток туризму в Житомирській територіальній громаді, зосередившись на подієвій складовій туристичної діяльності [16/9]. Л. Остапчук та А. Осіпчук (2026) проаналізували можливості використання гастрономічної спадщини області для розвитку регіонального туризму, приділивши увагу відповідній ресурсній базі та гастрономічній пропозиції [17/10]. П. Вдовиченко, А. Осіпчук та І. Ковалевська (2026) розглянули природні, історичні, культурні, архітектурні, релігійні, етнографічні й гастрономічні ресурси територіальних громад Житомирської області та запропонували одноденні туристичні маршрути на їх основі [18/11]. С. Піонтківська (2026) звернула увагу на можливості розвитку промислового туризму в регіоні [22/12]. Отже, ці дослідження розкривають потенціал окремих видів туризму, тематичних ресурсів або територій, а також демонструють різні способи їх залучення до туристичної діяльності.

Окремий аспект становлять дослідження методів виявлення та оцінювання туристичного потенціалу. Зокрема, А. Осіпчук (2024) запропонувала підхід до активізації туристичного потенціалу територіальних громад, що передбачає використання показників оцінювання ресурсів, розрахунок сумарної атрактивності територій та застосування апарату нечіткої логіки [19/13]. На відміну від інвентаризаційних досліджень, цей підхід передбачає кількісне визначення потенціалу на рівні громад. У міжнародній науковій літературі також

сформувалися різні підходи до оцінювання туристичних ресурсів: від визначення природної привабливості об'єктів і зважування критеріїв до комплексного врахування туристичної пропозиції та попиту, а також оцінювання культурної й геоморфологічної спадщини. Ці напрацювання засвідчують багатокомпонентність оцінювання туристичних ресурсів і важливість урахування специфіки об'єкта та мети дослідження.

Окремі аспекти туристичного розвитку Житомирщини висвітлено також у матеріалах наукових конференцій, зокрема проблеми розвитку туризму та рекреаційні передумови Житомира [20/14; 23/15], а також питання просування туристичного продукту регіону [21/16].

Таким чином, у наукових працях розглянуто ресурсну базу Житомирської області, її окремі природні, культурні, гастрономічні та інші складові, запропоновано підходи до оцінювання туристичного потенціалу громад і розроблення маршрутів. Водночас відмінність цього дослідження полягає у розгляді ресурсів області саме з позицій їх екскурсійної цінності та зіставленні систематизованих груп ресурсів із їх представленістю у відкритих екскурсійних пропозиціях туристичних підприємств. Такий підхід дає змогу виявити нерівномірність залучення різних груп ресурсів до екскурсійної діяльності, визначити менш представлені напрями та окреслити можливості розширення регіональної екскурсійної пропозиції.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

Отже, наукові дослідження засвідчують значний інтерес до туристичного потенціалу Житомирської області та окремих його складових. Водночас більшість праць зосереджена на характеристиці загального стану туристичної галузі або окремих видах ресурсів і туризму. Поза межами комплексного розгляду значною мірою залишається питання систематизації різнотипних ресурсів області саме з позицій їх перспективності для екскурсійного використання. Саме це зумовило вибір теми дослідження та визначило його спрямованість на виявлення, класифікацію та перспективність використання туристичних ресурсів Житомирської області для залучення до екскурсійної діяльності.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження екскурсійного потенціалу Житомирської області, систематизація його ресурсної складової, аналіз сучасного рівня залучення об'єктів до екскурсійної діяльності т визначення перспективних напрямів їх подальшого використання.

Методологічну основу дослідження становили методи аналізу та узагальнення наукових та інформаційних джерел, систематизації та класифікації туристичних ресурсів за домінуючим характером їхньої екскурсійної цінності, а також порівняльного аналізу відкритих екскурсійних пропозицій туристичних підприємств. Для виявлення особливостей сучасного залучення ресурсів було опрацьовано інформацію, розміщену на офіційних веб-сайтах чотирьох туристичних агентств станом на 18 вересня 2026 року. Під час аналізу враховувалася тематична спрямованість маршрутів, характер представлених об'єктів та їх належність до визначених груп ресурсів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Житомирська область на сході межує з Київською, на півдні – з Вінницькою, на заході з Хмельницькою та Рівненською областями, а на півночі з Гомельською областю Республіки Білорусь. Житомирська область займає площу 29,8 тис. км^2, що складає 4,9% території України, та є однією з найбільших в Україні та поступається лише Одеській, Дніпропетровській, Чернігівській та Харківській областям [24/17].

Відповідно до Закону України від 08.06.2000 р. № 1805-III «Про охорону культурної спадщини» Житомир належить до історичних населених місць України та включений до відповідного Списку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878 [25/18]. Питання датування заснування міста має окреме значення для його історико-культурної та екскурсійної інтерпретації. У зазначеній Постанові роком заснування Житомира визначено 1240 рік, що пов'язано з першою літописною згадкою про місто з подіями монгольської навали на Русь. Водночас у міському туристичному та екскурсійному просторі використовується 884 рік як традиційна дата заснування Житомира [26/19]. Саме ця дата зазначена на пам'ятному знаку, відомому серед містян як «Камінь», який є однією з відправних точок оглядових екскурсій містом. Таким чином, розбіжність між офіційно визначеною датою 1240 р. та традиційною датою 884 р. становить окремий аспект історико-культурної інтерпретації Житомира, який може використовуватися під час розкриття особливостей історичної пам'яті міста.

Найпопулярнішими туристичними магнітами регіону відповідно до Стратегії розвитку є Національний музей космонавтики ім. С.П. Корольова, музей Лесі Українки – літературно-меморіальний комплекс у місті Звягель, основою якого є помешкання, в якому народилася Леся Українка, «Музей коштовного і декоративного каміння» - геологічний музей у селищі Хорошів, Замок Радомисль у місті Радомишль та Древлянський парк у місті Коростень [27/20].

Важливим чинником, що визначає можливості розвитку різних видів рекреаційної та туристичної діяльності, є рельєф. Туристично-рекреаційну привабливість рельєфу Житомирської області формують

передусім геоморфологічні особливості Словечансько-Овруцького кряжа (316 м), природні ландшафти якого вирізняються своєрідністю та мають певну подібність до окремих краєвидів Закавказзя. Додаткової ландшафтної атрактивності цій території надає цвітіння Жовтої азалії у травні, що посилює її рекреаційну привабливість, оскільки природним центром поширення азалії є Кавказ.

Не менш значущими природними об'єктами є скеля «Голова Чацького», розташована на схилах річки Тетерів, а також скелі «Баранячі лоби», «Велетенські котли» та «Ольжині купальні» в околицях Коростеня. Окрему групу становлять скеля «Кам'яний гриб» на околиці Звягеля, на правому березі річки Случ, та скеля «Волянщина» у Володарсько-Волинському районі, де збереглися пісковики з відбитками викопних рослин третинного періоду [5/21, с. 254].

Регіон має потенціал для розвитку сільського зеленого туризму. В Житомирській області зареєстровано близько 30 садиб сільського зеленого туризму [6/22]. Особливою популярністю користується мистецько-культурний центр «Поліська хата» в с. Городське Коростишівської громади, «Чудодієво», «Кіт Баюн» та ін [35/23].

Також популярним місцем для екстремального туризму серед місцевих та поза межами області є скеледром розташований поблизу с. Дениші.

На території Житомирської області щорічно проводяться гастрономічні фестивалі, які сприяють популяризації регіональної гастрономічної спадщини та формуванню туристичних продуктів. Серед них – фестиваль «Музейний борщ-батл» (с. Кмитів), фестиваль «Білий борщ і не тільки» (с. Гальчин), а також до 2022 р. проводилося «Свято деруна» (м. Коростень).

Важливою складовою туристичного та екскурсійного потенціалу області є музейна мережа. Станом на 1 січня 2024 р. в області функціонувало 18 музеїв, у яких відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2021 р. № 1388 зберігалися музейні предмети, що є державною власністю та належать до державної частини Музейного фонду України [34/24]. Крім того, музейну мережу області доповнюють 16 народних музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ та організацій.

В умовах повномасштабної війни внутрішній туризм набув особливого значення для туристичної сфери України. Зростання показників туристичного ринку та зміни туристичних потоків у напрямі внутрішніх подорожей відображені у звітах Державного агентства розвитку туризму України та відповідних статистичних звітах [25].

Динаміка розвитку туристичного ринку простежується і на регіональному рівні. Станом на кінець 2025 р. у Житомирській області за КВЕД 79.11 «Діяльність туристичних агентств» було зареєстровано 184 суб'єкти господарювання, з них 36 юридичних осіб та 148 фізичних осіб-підприємців. Для порівняння, у 2024 р. їх кількість становила 171 суб'єкт, зокрема 35 юридичних осіб та 136 фізичних осіб-підприємців [26]. Таким чином, протягом року кількість зареєстрованих туристичних агентств в області зросла на 13 суб'єктів, або близько 7,6 %.

Для визначення ступеня фактичного використання туристичних ресурсів Житомирської області в екскурсійній діяльності було проаналізовано відкриті пропозиції туристичних агентств і операторів, що формують екскурсійні та одноденні туристичні програми регіону. Такий аналіз дає змогу не лише встановити наявність окремих ресурсів у туристичній пропозиції, а й визначити, які їхні види вже залучені до організованих маршрутів.

Найбільш різноманітною серед проаналізованих пропозицій є програма туристичної агенції *«Патріот».* На її офіційному сайті представлено 14 екскурсій по Житомиру, серед яких оглядові та тематичні маршрути, присвячені історії міста, Михайлівській вулиці, Старому бульвару та Шодуарівському парку, римсько-католицьким храмам, костелу Святої Софії, Польському кладовищу, міськими підземеллями, а також ретроекскурсія «Трамвай Житомира». Окремий напрям становлять природні та рекреаційні пропозиції, зокрема прогулянка на катері. Пропозиції за межами м. Житомира охоплюють широкий спектр ресурсів. До маршрутів включено маєтки, палаци, костели та монастирі, природні об'єкти, музейні комплекси, військово-історичні локації, гастрономічні заходи та об'єкти, пов'язані з літературно-мистецькою спадщиною області. Зокрема, представлені маршрути до маєтків і костелів Житомирщини, Дружбівського кар'єру, Тригір'я, Звягельського укріпрайону, гастрономічного фестивалю «Білий борщ і не тільки», а також фестивалю дерунів у Коростені [27].

Різноплановою є й пропозиція міжнародного туристичного оператора *SAVI Travel.* У категорії турів по Житомиру та області представлено маршрути до Радомишля та Коростишева, Польського кладовища, Кам'яного села і Дружбівського кар'єру, маєтків Житомирщини, а також комплексні програми «Королівський Шлях», «Колоритний Бердичів» і «Таємниці Житомира». Характер маршрутів свідчить про використання переважно історико-архітектурних, природних, сакральних, музейних та історико-меморіальних ресурсів. Показовим є тур «Шляхами минулого: маєтки Житомирщини», орієнтований на історико-архітектурну спадщину регіону, тоді як програма «Колоритний Бердичів» поєднує історико-культурну та сакральну складову. Окремий приклад комплексного використання ресурсів демонструє програма *«Таємниці Житомира*». Її зміст охоплює історію заснування міста, Житомирський замок, міські підземелля та історичні постаті, що дає підстави віднести її до комплексних історико-архітектурних та історико-культурних екскурсійних продуктів [28].

Туристичний оператор *«Тури по Україні»* формує менш численну, але тематично показову пропозицію, до якої належать оглядова екскурсія Житомиром, маршрут «Історія маєтків та костелів Житомирщини» та активна програма «Квадротур Житомир». Оглядова екскурсія поєднує демонстрацію історико-архітектурних, сакральних і музейних об'єктів міста, зокрема Замкової гори, історичного центру, Хресто-Воздвиженського собору, костелу Святої Софії, краєзнавчого музею, Шодуарівського парку та Михайлівської вулиці. Таким чином, навіть один маршрут охоплює декілька визначених у дослідженні категорій туристичних ресурсів [29].

Ще одним напрямом сучасного туристичного освоєння є пропозиції туристичної компанії *«На валізах»*, у межах яких представлені тематичні екскурсії Житомиром, зокрема «Романтичний Житомир» та «Вулиця Михайлівська», а також маршрути до окремих історико-культурних об'єктів області. Такі програми засвідчують використання історичного міського середовища не лише як сукупності окремих пам'яток, а як самостійного екскурсійного ресурсу [30].

Отже, аналіз відкритих туристичних пропозицій свідчить, що найбільш системно до сучасних екскурсійних і туристичних продуктів Житомирської області залучаються історико-архітектурні, сакральні та природні ресурси. Достатньо представленими є також музейні та історико-меморіальні об'єкти. Водночас етнографічні, індустріальні, гастрономічні та агротуристичні ресурси використовуються переважно у складі комплексних маршрутів або окремих тематичних програм, а не як самостійна основа широкої мережі екскурсій. Наявність ресурсів, які поки що недостатньо представлені в екскурсійних продуктах, не свідчить про відсутність їхньої туристичної цінності. Навпаки, це зумовлює необхідність подальшого оцінювання їхньої перспективності для екскурсійного використання з урахуванням пізнавальної цінності, атрактивності, доступності, стану збереження та рівня сучасного туристичного освоєння.

Для систематизації туристичних ресурсів Житомирської області запропоновано класифікацію за домінуючим характером їхньої екскурсійної цінності. Такий підхід передбачає віднесення кожного об'єкта до однієї основної групи та дає змогу уникнути дублювання ресурсів, які одночасно можуть мати історичну, архітектурну, меморіальну, природну або іншу цінність. Визначальним критерієм класифікації є не формальний статус об'єкта, а характер пізнавальної інформації та особливості його екскурсійної інтерпретації.

Таблиця 1

ГРУПИ ЕКСКУРСІЙНИХ РЕСУРСІВ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ПРИКЛАДИ ОБ'ЄКТІВ*

Група ресурсів	Приклади
Історико-архітектурні	Палац Бержинських-Терещенків (м. Андрушівка)** Садиба шляхтича Яна Ганського (с. Верхівня) Садиба Антонія Чернецького (с. Івниця) Магістрат (м. Житомир) Маєток Терещенків-Уварової (с. Турчинівка) Вілла Мазаракі (с. Райгородок) Шодуарівський парк (м. Житомир) Плоский будинок або Будинок у формі серця (м. Житомир) Водонапірна вежа (м. Житомир) Історико-культурний комплекс «Замок Радомисль» (м. Радомишль) Особняк нотаріуса Філіпова (м. Житомир) Історична міська локація «Вулиця Михайлівська» (м. Житомир) Келії єзуїтського монастиря (м. Житомир) Комплекс будівель поштової станції «Житомир» (м. Житомир) Будинок школи Василіанського монастиря (с. Любар); Садиба Прушинських-Оржевських (с. Нова Чортория)
Музейні	Музей коштовного і декоративного каміння (м. Хорошів) *Перебуває в підпорядкуванні Міністерства Фінансів України* Житомирський обласний краєзнавчий музей Житомирської обласної ради (м. Житомир) - *Літературно-меморіальний музей В.Г. Короленка (м. Житомир)*** - *Коростенський краєзнавчий музей (м. Коростень)* - *Музей партизанської слави Полісся (с. Словечне)* - *Літературно-меморіальний музей Лесі Українки (м. Звягель)* - *Музей-садиба родини Рильських (с. Романівка)* - *Брусилівський історичний музей ім. Івана Огієнка (с. Брусилів)* Житомирський обласний літературний музей Житомирської обласної ради (м. Житомир) - *Меморіальний музей Оноре де Бальзака (с. Верхівня)* Національний музей космонавтики ім. С.П. Корольова Житомирської обласної ради (м. Житомир) Комунальний заклад «Кмитівський музей образотворчого мистецтва ім. Й.Д. Буханчука» Житомирської обласної ради (с. Кмитів) Музей історії міста Бердичева (м. Бердичів) *Звягельський музей родини Косачів-Драгоманових (м. Звягель)* Філія Літературно-меморіального музею Лесі Українки Звягельський краєзнавчий музей (м. Звягель) «Історико-краєзнавчий народний музей» Баранівської міської ради (с. Баранівка) Ємільчинський народний районний краєзнавчий музей Ємільчинської районної ради Житомирської області (с. Ємільчино) Коростишівський народний історичний музей (м. Коростишів) Комунальна установа «Музей історії Овруччини Овруцької міської ради» (м. Овруч) Комунальний заклад «Олевський краєзнавчий музей» Олевської міської ради (м. Олевськ)

	Комунальний заклад «Музей історії села Копище» (м. Олевськ) Комунальний заклад «Радомишльський народний краєзнавчий музей» Радомишльської міської ради (м. Радомишль) Черняхівський краєзнавчий музей Черняхівської селищної ради (с. Черняхів) В. Коровинецький районний краєзнавчий музей Чуднівської районної ради Житомирської області (с. Великі Коровинці) Новоборівський краєзнавчий музей (с. Нова Борова) Музей пожежної охорони (м. Житомир)
Сакральні	Кармелітський монастир; Костел Святої Варвари (м. Бердичів) Костел Антонія Падуанського (с. Стара Котельня) Різдвобогородицька церква та дзвіниця (с. Кодня) Тригірський (Свято-Преображенський) чоловічий монастир (с. Тригір'я) Михайлівська церква (дерев'яна) (с. Краївщина) Парасківська церква (с. Рясне) Здвиженська церква та дзвіниця (дерев'яна) (с. Кам'яний Брід) Миколаївська церква та дзвіниця (дерев'яна) (с. Межирічка) Василівська церква та монастирські споруди (м. Овруч) Свято-Миколаївська церква (м. Олевськ) Церква Різдва Богородиці (с. Жубровичі) Свято-Михайлівський кафедральний собор (м. Житомир) Семінарійський костел святого Йоана з Дуклі (м. Житомир) Свято-Хрестовоздвиженський кафедральний собор (м. Житомир) Свято-Успенський Архієрейський собор (Подільська церква) (м. Житомир) Троїцький костьол з дзвіницею (с. Ліщин) Конкатедральний Собор Святої Софії та дзвіниця (м. Житомир)*** Спасо-Преображенський кафедральний собор (м. Житомир)
Етнографічні та культурно-побутові	Культурно-мистецький центр «Поліська хата» (с. Городське) Музей старовинного інструменту «Ремісничий двір» (м. Житомир) Будинок Рибалки (с. Старий Солотвин)
Індустріальні	Іршанський гірничо-збагачувальний комбінат (с. Іршанськ)
Природні	Гранітний каньйон; «Високий камінь» (поблизу с. Новогородецьке) Озеро Кит (с. Левків) Камінне (Кам'яне) село (с. Рудня-Замисловицька) Дружбівський кар'єр (с. Дружба) *Має індустріальне походження* Словечансько-Овруцький кряж (у межах Коростенського району) Скелі Дениші-Тригір'я (с. Дениші) Поліський природний заповідник (в межах Коростенського району) Парк «Древлянський» (м. Коростень) Дуб «Патріарх» (с.Тригір'я) Скеля «Чацького» (м. Житомир)
Історико-меморіальні	Гульська міна (с. Гульськ) Німецьке військове кладовище «Хегевальд» (с. Зарічани) Військово-історичний комплекс «Скеля» (м. Коростень) Ставка Гіммлера «Хегевальд» (с. Гуйва) Польський цвинтар (м. Житомир) Смолянське кладовище (могила Бориса Тена)
Гастрономічні	Виноробня Lowkowo (с. Левків) Сімейна виноробня Mon Crafto (м. Андрушівка) Сімейна крафтова виноробня Arnaut's Wines (м. Житомир) Браталівська сироварня (с. Великий Браталів) Сироварня (с. Краснопіль)

**Перелік ресурсів не є вичерпним і сформований з урахуванням доступної інформації та визначених у дослідженні критеріїв відбору*

***Синім кольором позначено об'єкти культурної спадщини національного значення, внесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України*

****Курсивом позначено зовнішні підрозділи – філії та відділення*

*****Конкатедральний собор Святої Софії та дзвіниця і Спасо-Преображенський кафедральний собор віднесені до сакральної групи ресурсів з огляду на домінуючий характер їх екскурсійної цінності. Водночас обидва об'єкти мають значну історико-архітектурну складову та належать до об'єктів культурної спадщини відповідно до чинних нормативно-правових актів.*

Джерело: складено автором на основі [31-36]

Таким чином, аналіз туристичних ресурсів Житомирської області засвідчив нерівномірний рівень їх сучасного екскурсійного використання та перспективності. Найбільш активно до туристичних продуктів залучаються історико-архітектурні, сакральні та природні ресурси, що формують основу сучасної екскурсійної пропозиції області. Значна їх частина представлена в туристичних маршрутах Житомира, Бердичева, Радомишля, Андрушівки, Нової Чорторії, Тригір'я, а також на природній території Кам'яного Села, Дружбівського кар'єру, Словечансько-Овруцького кряжу та Древлянського парку.

Музейні ресурси загалом мають високий рівень екскурсійного освоєння, передусім у Житомирі, Звягелі, Бердичеві, Хорошеві, Верхівні та Овручі. Водночас частина невеликих краєзнавчих музеїв переважно виконує локальну культурно-освітню функцію і недостатньо інтегрована до туристичних маршрутів.

Етнографічні, індустріальні, історико-меморіальні та гастрономічні ресурси використовуються менш системно. Окремі об'єкти цієї групи вже мають сформовані екскурсійні, дегустаційні або тематичні пропозиції, однак значна їх частина представлена лише в окремих маршрутах або інформаційних ресурсах. Показовим є досвід «Поліської хати», де екскурсії поєднуються з майстер-класами та гастрономічними заходами, а також використання Іршанських кар'єрів і окремих гастрономічних локацій у комплексних туристичних програмах.

Водночас недостатній рівень сучасного туристичного освоєння не означає низької перспективності ресурсу. Частина об'єктів, які нині не мають самостійної екскурсійної пропозиції, характеризується значною історико-культурною, природною або пізнавальною цінністю. Вони можуть розглядатися як резерв розширення тематичних і комплексних маршрутів та диверсифікації екскурсійної пропозиції Житомирської області.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Проведене дослідження засвідчило, що екскурсійний потенціал Житомирської області характеризується різноманітністю природних, історико-архітектурних, музейних та сакральних ресурсів регіону. Водночас етнографічні та культурно-побутові, індустріальні, історико-меморіальні та гастрономічні ресурси використовуються меш систематично, переважно як складові комплексних маршрутів або окремих тематичних програм. Це свідчить про наявність диспропорції між різноманітністю ресурсної бази області та рівнем її сучасного екскурсійного використання.

Визначено, що подальше розширення екскурсійної пропозиції Житомирського регіону пов'язане не лише з використанням відомих туристичних об'єктів, але й із залученням етнографічних, історико-меморіальних та гастрономічних ресурсів.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання систематизованого переліку екскурсійних ресурсів для розроблення нових локальних і туристичних маршрутів, розширення туристичних пропозицій та популяризації спадщини регіону. Подальші дослідження доцільно спрямувати на картографування екскурсійних ресурсів, аналіз транспортної доступності та інфраструктурного забезпечення, а також розроблення конкретних моделей залучення недостатньо використовуваних об'єктів до екскурсійної діяльності.

Література

1.Природно-заповідний фонд Житомирської області. URL: https://cutt.ly/PeGUDTQT

2.Управління культури та туризму Житомирської обласної державної адміністрації URL: https://ukt.ktdep.zht.gov.ua/?page_id=1381&utm

3.Любченко В.В. Туристичний потенціал Житомирського регіону. V Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу»: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 6-7 листопада 2024 р.). Житомир, 2024. С. 380 URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/11/380.pdf

4.Волошин І. (2012). Туристично-рекреаційний і інтелектуальний потенціал Житомирської області. *Економіка. Управління. Інновації.* №2(8). URL: https://cutt.ly/Lyx1rCoO

5.Камінецький В. (2018). Аналіз та оцінка туристично-рекреаційного потенціалу Житомирської області. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1671 (дата звернення: 17.09.2026). https://doi.org/10.32702/2307-2156-2018.10.99

6.Кучер П., Волошин І., Кухтій А. (2018) Аналіз геопросторового поширення природних туристичних ресурсів Житомирської області. *Молода спортивна наука України*. Т. 4. С. 81-82 URL: https://cutt.ly/gyx0jfEJ

7.Тищенко С. (2020) Сучасний стан розвитку туристичної галузі Житомирщини. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки. Серія: Географічні науки.* № 5 (409), 133–140. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/11327

8.Тарасова В., Ковалевська І. (2020). Сучасний стан екологічного туризму Житомирщини. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. Випуск 2(58), 64-69. URL: https://cutt.ly/ryx2kWqA DOI: https://doi.org/10.32847/business-navigator.58-13

9.Роїк, О. Р., & Дорожинська, М. Ю. (2024). ВПЛИВ КУЛЬТУРНО-СПОРТИВНИХ ЗАХОДІВ НА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В ЖИТОМИРСЬКІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ. *Економічна парадигма*, *1*(11(91), 91–98. https://doi.org/10.25313/2520-2294-2024-11-10490

10. Остапчук, Л., & Осіпчук, А. (2026). ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ГАСТРОНОМІЧНОЇ СПАДЩИНИ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО ТУРИЗМУ. *Економіка та суспільство*, (85). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-85-31

11. Вдовиченко, П., Осіпчук, А., & Ковалевська, І. (2026). ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ ЯК ТУРИСТИЧНИЙ РЕГІОН: НОВІ ГОРИЗОНТИ МІЖНАРОДНОГО ТУРИСТИЧНОГО ВІДКРИТТЯ. *Економіка та суспільство*, (88). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-88-31

12. Піонтківська С. Л. Промисловий туризм Житомирщини: від гранітних кар'єрів до космічної спадщини Сергія Корольова. *Інноваційний розвиток туризму та готельно-ресторанного господарства* : збірник тез доповідей. Київ : КТЕФК ДТЕУ, 2026. С. 41–42. URL: https://ktepcknute.kyiv.ua/wp-content/uploads/2026/03/Zbirnik-tez.pdf#page=41

13. Осіпчук, А. (2024). МЕХАНІЗМ АКТИВІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ. *Економіка та суспільство*, (64). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-112

14. Шепетюк П., Корінний В. (2023) *Проблеми і перспективи розвитку туризму Житомирщини.* The 19th International scientific and practical conference «Innovative approaches to solving scientific problems». С. 492–496.
15. Шепетюк П. О. Рекреаційні острови Житомира: аналіз сучасного стану та перспектив розвитку / П. О. Шепетюк ; наук. керівник В. І. Корінний // Актуальні питання та перспективи проведення наукових досліджень : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 28 листоп. 2025 р.). Рівне, 2025. С. 996-997 URL: https://eprints.zu.edu.ua/45975/1/1.pdf
16. Башманівський В., Федько І. Рекламний продукт у комунікаційному просторі: до проблеми розвитку туризму на Житомирщині. Інновації на науковий потенціал світу: матеріали IV Міжнародна науково-практична конференція, С. 186-187, 24 травня 2024 рік. м. Запоріжжя. URL: https://eprints.zu.edu.ua/40037/1/Bashmanivsk.pdf
17. Області України за площею: повний список і рейтинг. Україна Інкогніта. URL: https://ukrainaincognita.com/oblasti-ukrayini-za-plosheyu-povnii-spisok-i-reiting
18. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Списку історичних населених місць України» від 26 липня 2001 р. №878. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF#Text
19. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 04 березня 2025 року №237 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/237-2025-%D0%BF?utm_#Text
20. Стратегія розвитку Житомирської області на період до 2027 року. URL: https://cutt.ly/Hyx4blSO
21. Шабельська В., Пологовська Ю. Туристично-рекреаційний потенціал Житомирської області і розвиток субрегіональної системи розселення // Рекреаційна географія. Туризм. Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова / Випуск 19 (33) 2015. – С. 250-260 URL: https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10486
22. Зелені садиби Житомирщини. Де відпочити влітку. URL: https://suspilne.media/zhytomyr/138105-zeleni-sadibi-zitomirsini-de-vidpociti-vlitku/
23. Мошак А. Топ найкращих відпочинкових баз Житомирщини. URL: https://zhytomyr.name/uk/eternal-5443-top-najkrashhyh-vidpochynkovyh-baz-zhytomyrshhyny
24. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку музеїв та заповідників, в яких зберігаються музейні предмети, що є державною власністю і належить до державної частини Музейного фонду України» від 02 грудня 2021 року №1388 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1388-2021-%D0%BF#Text
25. Плани та звіти діяльності ДАРТ. URL: https://www.tourism.gov.ua/plans-and-report
26. Діяльність туристичних агентств Житомирської області URL: https://youcontrol.market/catalog/79.11/zhytomyrska-oblast
27. Екскурсії по Житомиру та області. Туристичне агентство «Патріот». URL: https://www.patriot.zt.ua/ua/cat/excursion-to-zhitomir-region/?utm_source
28. Тури по Житомиру та області. Міжнародний туристичний оператор Savi Travel URL: https://www.savi-travel.com/tour-type/tury-po-zhytomyru-ta-oblasti/?utm_
29. Туристичний оператор «Тури по Україні» URL: https://ukrainetours.com.ua/nashi-tury.html
30. Екскурсії по Житомиру та області. Агенція подорожей «На валізах». URL: http://navalizah.com.ua/tour/25
31. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/naczionalnyj-perelik-elementiv-nks-2.pdf
32. Українська Церковна Архітектура. Житомирська область. URL: https://parafia.org.ua/UCA/usi/poliska/zhytomyrska-oblast/?utm
33. Тищенко С. Сучасний стан розвитку туристичної галузі Житомирщини // Рекреаційна географія та географія туризму / 5 (409), 2020. – С. 133- 140
34. Івниця. Україна Інконіта. URL: https://ukrainaincognita.com/zhytomyrska-oblast/andrushivskyi-raion/ivnytsya
35. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 21 листопада 2023 року №1227 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-2023-%D0%BF?utm_#Text
36. Житомирська міська рада. Історія Житомира. URL: https://zt-rada.gov.ua/?pages=362

References

1. Pryrodno-zapovidnyi fond Zhytomyrskoi oblasti. URL: https://cutt.ly/PeGUDTQT
2. Upravlinnia kultury ta turyzmu Zhytomyrskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii URL: https://ukt.ktdep.zht.gov.ua/?page_id=1381&utm
3. Liubchenko V.V. Turystychnyi potentsial Zhytomyrskoho rehionu. V Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Suchasni vyklyky staloho rozvytku biznesu»: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Zhytomyr, 6-7 lystopada 2024 r.). Zhytomyr, 2024. S. 380 URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/11/380.pdf
4. Voloshyn I. (2012). Turystychno-rekreatsiinyi i intelektualnyi potentsial Zhytomyrskoi oblasti. Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. №2(8). URL: https://cutt.ly/Lyx1rCoO
5. Kaminetskyi V. (2018). Analiz ta otsinka turystychno-rekreatsiinoho potentsialu Zhytomyrskoi oblasti. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. № 10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1671 (data zvernennia: 17.09.2026). https://doi.org/10.32702/2307-2156-2018.10.99
6. Kucher P., Voloshyn I., Kukhtii A. (2018) Analiz heoprostorovoho poshyrennia pryrodnykh turystychnykh resursiv Zhytomyrskoi oblasti. Moloda sportyvna nauka Ukrainy. T. 4. S. 81-82 URL: https://cutt.ly/gyx0jfEJ
7. Tyshchenko S. (2020) Suchasnyi stan rozvytku turystychnoi haluzi Zhytomyrshchyny. Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. L. Ukrainky. Seriia: Heohrafichni nauky. № 5 (409), 133–140. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/11327
8. Tarasova V., Kovalevska I. (2020). Suchasnyi stan ekolohichnoho turyzmu Zhytomyrshchyny. Naukovo-vyrobnychyi zhurnal «Biznes-navihator». Vypusk 2(58), 64-69. URL: https://cutt.ly/ryx2kWqA (data zvernennia: 17.09.2026). DOI: https://doi.org/10.32847/business-navigator.58-13

9. Roik, O. R., & Dorozhynska, M. Yu. (2024). VPLYV KULTURNO-SPORTYVNYKH ZAKHODIV NA ROZVYTOK TURYZMU V ZHYTOMYRSKII TERYTORIALNII HROMADI. Ekonomichna paradyhma, 1(11(91), 91–98. https://doi.org/10.25313/2520-2294-2024-11-10490
10. Ostapchuk, L., & Osipchuk, A. (2026). PERSPEKTYVY VYKORYSTANNIA HASTRONOMICHNOI SPADSHCHYNY ZHYTOMYRSKOI OBLASTI DLIA ROZVYTKU REHIONALNOHO TURYZMU. Ekonomika ta suspilstvo, (85). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-85-31
11. Vdovychenko, P., Osipchuk, A., & Kovalevska, I. (2026). ZHYTOMYRSKA OBLAST YAK TURYSTYCHNYI REHION: NOVI HORYZONTY MIZHNARODNOHO TURYSTYCHNOHO VIDKRYTTIA. Ekonomika ta suspilstvo, (88). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-88-31
12. Piontkivska S. L. Promyslovyi turyzm Zhytomyrshchyny: vid hranitnykh karieriv do kosmichnoi spadshchyny Serhiia Korolova. Innovatsiinyi rozvytok turyzmu ta hotelno-restorannoho hospodarstva : zbirnyk tez dopovidei. Kyiv : KTEFK DTEU, 2026. S. 41–42. URL: https://ktepcknute.kyiv.ua/wp-content/uploads/2026/03/Zbirnik-tez.pdf#page=41
13. Osipchuk, A. (2024). MEKHANIZM AKTYVIZATSII TURYSTYCHNOHO POTENTSIALU. Ekonomika ta suspilstvo, (64). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-112
14. Shepetiuk P., Korinnyi V. (2023) Problemy i perspektyvy rozvytku turyzmu Zhytomyrshchyny. The 19th International scientific and practical conference «Innovative approaches to solving scientific problems». S. 492–496.
15. Shepetiuk P. O. Rekreatsiini ostrovy Zhytomyra: analiz suchasnoho stanu ta perspektyv rozvytku / P. O. Shepetiuk ; nauk. kerivnyk V. I. Korinnyi // Aktualni pytannia ta perspektyvy provedennia naukovykh doslidzhen : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Rivne, 28 lystop. 2025 r.). Rivne, 2025. S. 996-997 (data zvernennia: 17.09.2026). URL: https://eprints.zu.edu.ua/45975/1/1.pdf
16. Bashmanivskyi V., Fedko I. Reklamnyi produkt u komunikatsiinomu prostori: do problemy rozvytku turyzmu na Zhytomyrshchyni. Innovatsii na naukovyi potentsial svitu: materialy IV Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia, S. 186-187, 24 travnia 2024 rik. m. Zaporizhzhia. URL: https://eprints.zu.edu.ua/40037/1/Bashmanivsk.pdf
17. Oblasti Ukrainy za ploshcheiu: povnyi spysok i reitynh. Ukraina Inkohnita. URL: https://ukrainaincognita.com/oblasti-ukrayini-za-plosheyu-povnii-spisok-i-reiting
18. Postanova Kabinetu Ministriv «Pro zatverdzhennia Spysku istorychnykh naselenykh mists Ukrainy» vid 26 lypnia 2001 r. №878. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF#Text
19. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro vnesennia obiektiv kulturnoi spadshchyny natsionalnoho znachennia do Derzhavnoho reiestru nerukhomykh pamiatok Ukrainy» vid 04 bereznia 2025 roku №237 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/237-2025-%D0%BF?utm_#Text
20. Stratehiia rozvytku Zhytomyrskoi oblasti na period do 2027 roku. URL: https://cutt.ly/Hyx4blSO
21. Shabelska V., Polohovska Yu. Turystychno-rekreatsiinyi potentsial Zhytomyrskoi oblasti i rozvytok subrehionalnoi systemy rozselennia // Rekreatsiina heohrafiia. Turyzm. Naukovyi chasopys NPU im. M.P. Drahomanova / Vypusk 19 (33) 2015. – S. 250-260 URL: https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10486
22. Zeleni sadyby Zhytomyrshchyny. De vidpochyty vlitku. URL: https://suspilne.media/zhytomyr/138105-zeleni-sadibi-zitomirsini-de-vidpociti-vlitku/
23. Moshak A. Top naikrashchykh vidpochynkovykh baz Zhytomyrshchyny. URL: https://zhytomyr.name/uk/eternal-5443-top-najkrashhyh-vidpochynkovyh-baz-zhytomyrshhyny
24. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia pereliku muzeiv ta zapovidnykiv, v yakykh zberihaiutsia muzeini predmety, shcho ye derzhavnoiu vlasnistiu i nalezhyt do derzhavnoi chastyny Muzeinoho fondu Ukrainy» vid 02 hrudnia 2021 roku №1388 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1388-2021-%D0%BF#Text
25. Plany ta zvity diialnosti DART. URL: https://www.tourism.gov.ua/plans-and-report
26. Diialnist turystychnykh ahentstv Zhytomyrskoi oblasti URL: https://youcontrol.market/catalog/79.11/zhytomyrska-oblast
27. Ekskursii po Zhytomyru ta oblasti. Turystychne ahentstvo «Patriot». URL: https://www.patriot.zt.ua/ua/cat/excursion-to-zhitomir-region/?utm_source
28. Tury po Zhytomyru ta oblasti. Mizhnarodnyi turystychnyi operator Savi Travel URL: https://www.savi-travel.com/tour-type/tury-po-zhytomyru-ta-oblasti/?utm_
29. Turystychnyi operator «Tury po Ukraini» URL: https://ukrainetours.com.ua/nashi-tury.html
30. Ekskursii po Zhytomyru ta oblasti. Ahentsiia podorozhei «Na valizakh». URL: http://navalizah.com.ua/tour/25
31. Natsionalnyi perelik elementiv nematerialnoi kulturnoi spadshchyny Ukrainy. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/naczionalnyj-perelik-elementiv-nks-2.pdf
32. Ukrainska Tserkovna Arkhitektura. Zhytomyrska oblast. URL: https://parafia.org.ua/UCA/usi/poliska/zhytomyrska-oblast/?utm
33. Tyshchenko S. Suchasnyi stan rozvytku turystychnoi haluzi Zhytomyrshchyny // Rekreatsiina heohrafiia ta heohrafiia turyzmu / 5 (409), 2020. – S. 133- 140
34. Ivnytsia. Ukraina Inkonita. URL: https://ukrainaincognita.com/zhytomyrska-oblast/andrushivskyi-raion/ivnytsya
35. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro vnesennia obiektiv kulturnoi spadshchyny natsionalnoho znachennia do Derzhavnoho reiestru nerukhomykh pamiatok Ukrainy» vid 21 lystopada 2023 roku №1227 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-2023-%D0%BF?utm_#Text
36. Zhytomyrska miska rada. Istoriia Zhytomyra. URL: https://zt-rada.gov.ua/?pages=362